

Mahatma Gandi

Put nenasilja

s pismima

Izabrao i preveo

MILAN MILETIĆ

Nije mi cilj da sastavim pravu autobiografiju. Jednostavno želim da ispričam priču o svojim bezbrojnim iskustvima sa istinom i, budući da se moj život sastoji ni od čega drugog osim od ovih iskustava, istina je da će priča poprimiti oblik autobiografije. Ali ne marim, čak i ako svaka stranica govori samo o mojim iskustvima. (AMG, 4)

Moja iskustva u oblasti politike danas su poznata ne samo u Indiji nego, do izvesnog stepena, i u „civilizovanom“ svetu. Za mene ona nemaju veliku vrednost; a naziv „Mahatma“, koji su mi ona obezbedila, stoga mi još manje znači. Često me je ovaj naziv strašno pekao, a nema nijednog trenutka, kojeg mogu da se prisetim, za koji bi moglo da se kaže da mi je godio. Ipak, svakako da bih naročito voleo da ispričam o sopstvenim iskustvima na polju duhovnosti, poznatim isključivo meni, iz kojih sam crpeo takvu snagu da sam bio u stanju da delujem u oblasti politike. Ako su iskustva zaista duhovna, tada ne može biti mesta za samohvalisanje. Ona samo doprinose mojoj poniznosti. Što se više ogledam i osvrćem na prošlost, sve živopisnije osećam sopstvena ograničenja. (AMG, 4)

Ono što sam želeo da postignem – ono čemu sam težio i nastojao da ostvarim tokom ovih trideset godina – jeste samorazumevanje, suočavanje s Bogom, licem u lice, dostizanje *mokše*.¹ Živim i dišem i postojim za ostvarenje ovog cilja. Sve što predu-

¹ Mokša – oslobađanje od ovozemaljskih spona; odvajanje od sopstvenog porekla.

zimum, bilo kad govorim, bilo kad pišem, poput svih poduhvata u oblasti politike, usmereno je ka ovom istom cilju. Ali kao što sam uvek verovao da je ono što je moguće za pojedinca moguće za sve, isto tako do sopstvenih iskustava nisam došao u radnoj sobi nego, naprotiv, radeći javno; i ne smatram da ova činjenica imalo oduzima od njihove duhovne vrednosti. Ima stvari koje su poznate isključivo jednom čoveku i njegovom Stvoritelju. Jasno je da su one izolovane. Iskustva o kojima želim da izvestim nisu takva. Ipak, ona su duhovna ili, pre, moralna; jer suština vere je moral. (AMG, 4–5)

Daleko od toga da ovim iskustvima pridajem ikakav stepen savršenstva. I to ništa više od naučnika koji, premda svoje eksperimente izvodi s najvećom pažnjom, promišljeno i pedantno, svojim zaključcima nikad ne daje konačan oblik, nego uvek ostavlja prostor za njihovo razmatranje. Prošao sam kroz duboko samoposmatranje, istražio sebe skroz-naskroz, i proučio i analizirao svaku psihološku situaciju. Ipak, daleko sam od toga da svojim zaključcima pripisujem bilo kakvu konačnost ili nepogrešivost. Jedno, uistinu, tvrdim, a to je sledeće. Oni su za mene apsolutno tačni i, za sada, konačni. Ipak, kroz svaku fazu, prošao sam proces prihvatanja ili odbacivanja, i ponašao se u skladu s tim. (AMG, 5)

Moj život je jedna nevidljiva celina, a svi moji poduhvati prožimaju jedan drugi, i svi izviru iz moje neutažive ljubavi prema čovečanstvu. (SB, 45)

Gandijevi pripadaju kasti banja¹ i, izgleda da su, u početku, bili bakalini. Međutim, tokom tri generacije, počevši od mog dede, bili su premijeri u nekoliko država Katjavada... Moj deda mora da je bio čovek od principa. Spletkarenje u državi, u vreme kad je bio *divan*,² prisililo ga je da napusti Porbandar i potraži utočište u Džunagadu. Tamo je, levom rukom, salutirao *navabu*.³ Neko mu je, primetivši očiglednu drskost, zatražio objašnjenje,

¹ Pripadnik treće kaste kod Indusa, čija su tradicionalna zanimanja trgovina i razmena.

² Prvi ministar prinčevske države.

³ Muslimanski velikodostojnik ili vladar.

koje je izgledalo ovako: „Desna ruka se već zavetovala Porbandaru.“ (AMG, 11)

Moj otac bio je miljenik svoje porodice, istinoljubiv, hrabar i velikodušan, ali naprasit. Do izvesne mere bio je posvećen telesnim zadovoljstvima. Jer četvrti put se oženio kad je već prevaleo četrdesetu. Ipak, bio je nepotkupljiv, a na glas je izašao zbog striktnе nepristrasnosti u sopstvenoj porodici i izvan nje. (AMG, 12)

Nešto najlepše po čemu pamtim majku jeste njena pobožnost. Bila je duboko religiozna. Nije ni pomišljala na svoje jelo bez svakodnevnih molitvi... Obavezala se najtežim zavetima i pridržavala ih se bez reči. Bolest nije bila opravdanje za oslobađanje od zaveta. (AMG, 12–13)

Od ovakvih roditelja, ja sam se rodio u Porbandaru... Detinjstvo sam proveo u Porbandaru. Sećam se da sam tamo pošao u školu. Bilo je izvesnih teškoća dok sam savladao tablicu množenja. Činjenica da se, iz tih dana, ne sećam ničег osim toga da sam morao da učim, u društvu s drugim dečacima, da svog učitelja nazivam svakojakim imenima, trebalo bi da ukaže na to da moj intelekt mora da je bio trom, a moje pamćenje neizvežbano. (AMG, 14)

Bio sam veoma stidljiv i izbegavao svako društvo. Knjige i predavanja bili su mi svo društvo. Biti u školi tačno na vreme, i uhvatiti trk do kuće čim se časovi završe – to je bila moja svakodnevica. Doslovno sam trčao kući, jer nisam mogao da podnesem da razgovaram ni s kim. Bio sam čak uplašen da neko ne počne da zbija šale sa mnom. (AMG, 15)

Jednom se, za vreme ispita, tokom moje prve srednjoškolske godine, zbilo nekakav incident koji bi vredelo zabeležiti. Gospodin Džil, prosvetni inspektor, došao je u obilazak. Zadao nam je pet stvari u vezi s pravopisom. Jedna od reči bila je „čajnik“. Ja sam je pogrešno napisao. Učitelj je pokušao da me ispravi pokazujući mi čizmom, ali bezuspešno. Uopšte nisam shvatao da on želi da prepisujem s table učenika koji je sedeo do mene, jer, mislio sam da je učitelj tu da nadgleda da neko ne prepisuje. Na kraju se ispostavilo da su svi dečaci, osim mene,

svaku reč ispravno napisali. Samo sam ja ispao glup. Učitelj je kasnije pokušavao da mi prišije ovu glupost, ali bez uspeha. Nikad nisam savladao umetnost „prepisivanja“. (AMG, 15–16)

Dužnost mi je, ma kako bolna, da ovde zabeležim svoje venčanje u trinaestoj godini. Dok gledam mladiće pod mojim starateljstvom, sličnog uzrasta kao što sam bio ja, i razmišljam o sopstvenom venčanju, sklon sam tome da sažaljevam sebe, a njima uputim čestitke zato što su izbegli moju sudbinu. Uopšte ne vidim nikakav moralni argument kao potporu ovako besmisleno ranom braku. (AMG, 18)

Ne uspevam da shvatim da mi [brak] znači išta više od prilike za nošenje svečanog odela, udaranja u bubanj, svadbene povorke, bogate večere i nepoznate devojke s kojom treba zaplesati. Putenost dolazi kasnije. (AMG, 19)

I, oh! Ta prva noć. Dvoje nevine dece koji se, nesvesno, bacaju u okean života. Žena mog brata temeljno me je uputila kako da se ponašam prve noći. Ne znam ko je podučio moju ženu. O tome je nikad nisam upitao, a nisam sklon ni da to sad učinim. Čitalac može da bude sasvim siguran u to da smo bili previše nervozni da se suočimo. Razume se da smo bili više nego stidljivi. Kako je trebalo da joj se obratim, i šta je trebalo da kažem? Uputstva mi nisu previše pomagala. Međutim, u ovakvim stvarima nikakva uputstva nisu neophodna... Postepeno smo počinjali da se upoznajemo i da slobodno razgovaramo jedno s drugim. Bili smo istog uzrasta. Ipak, nisam traćio vreme na preuzimanje autoriteta muža. (AMG, 21)

Moram da kažem da sam je strasno obožavao. Čak sam i u školi često mislio na nju, a pomisao na približavanje noći i naš potonji susret uvek me je progonila. Razdvojenost je bila nepodnošljiva. Često joj, svojom zaludnom pričom, nisam dao da zaspi do kasno u noć. Da uz ovu strasnu posvećenost u meni nije goreo plamen moje dužnosti, ja bih ili pao ničice moleći za prevremenu smrt, ili bih se udavio od tegobnog života. Ali domaće zadatke trebalo je uraditi do ujutru, a laganje nikako nije dolazilo u obzir. Ovo poslednje spaslo me je mnogih zamki. (AMG, 23–24)

Nisam mnogo cenio svoje sposobnosti. Često sam bio zaprepašćen kad god osvojim nagradu ili stipendiju. Ipak, ljubomorno sam branio svoj karakter. I zbog najmanjeg nedostatka pustio bih suzu. Kad bih zaslužio prekor, ili se učitelju tako učinilo, za mene je to bilo nepodnošljivo. Sećam se da sam jednom zaradio telesnu kaznu. Nisam toliko mislio na kaznu koliko na činjenicu da sam je zaslužio. Žalosno sam jecao. (AMG, 26–27)

Od nekoliko prijatelja u srednjoj školi imao sam, u različito vreme, dvojicu koje bih mogao da nazovem bliskim. Ova prijateljstva... smatram tragedijom sopstvenog života. Ona je prilično trajala. Oblikovao sam je u duhu reformatora. (AMG, 31)

Posle toga uvideo sam da mi je proračun bio pogrešan. Reformator ne može sebi da dopusti bliskost s onim koga nastoji da reformiše. Istinsko prijateljstvo je poistovećivanje duša, tako retko na ovom svetu. Samo između bliskih duša prijateljstvo može da vredi i potraje. Prijatelji reaguju jedan na drugog. Tako da unutar prijateljstva teško da ima mesta reformi. Smatram da sve isključive bliskosti treba izbegavati; jer čovek je neuporedivo spremniji da uzima za zlo, nego za dobro. A onaj ko bi hteo da bude prijatelj s Bogom, mora da ili ostane usamljen ili da čitav svet učini svojim prijateljem. Možda grešim, međutim, moje nastojanje da izgradim blisko prijateljstvo pokazalo se neuspešnim. (AMG, 31–32)

Poduhvati mog prijatelja omađijali su me. On je mogao da pretrči ogromne razdaljine i to neverovatno brzo. Bio je vešt u skoku uvis i skoku u dalj. Mogao je da izađe na kraj s bilo kakvim telesnim kažnjavanjem. Često mi je govorio o svojim podvizima, i poput onog ko je uvek zaslepljen kad u drugome vidi kvalitete koje sam nema, bio sam zaslepljen podvizima ovog svog prijatelja. Uz to je išla strahovita želja da budem kao on. Teško da sam mogao da skačem ili trčim. Zbog čega ne bih bio snažan poput njega? (AMG, 32–33)

Bio sam kukavica. Često me je progonio strah od lopova, duhova i zmija. Nisam se usuđivao da mrdnem noću dalje od vrata. Tama je za mene predstavljala užas. Gotovo da nisam mogao da zaspim u mraku, jer sam uobražavao da duhovi na-

grću iz jednog ćoška, lopovi iz drugog, a zmije iz trećeg. Stoga, nisam podnosio da spavam bez svetla u sobi. (AMG, 33)

Moj prijatelj znao je za sve ove moje slabosti. Govorio bi mi da bi mogao da drži živu zmiju u ruci, da bi najurio lopove i da uopšte ne veruje u duhove. I, sve to, razume se, kao rezultat ishrane mesom. (AMG, 33)

Sve je to uticalo na mene... U meni je počelo da sazreva shvatanje da je ishrana mesom nešto dobro, da će me učiniti snažnim i odvažnim, i da će, ako čitava zemlja pređe na ishranu mesom, Englezi biti pobeđeni. (AMG, 33)

Kad god sam imao priliku da se prepustim ovim tajanstvenim proslavama, večera kod kuće nije dolazila u obzir. Majka me je, razume se, pozivala da se prihvatim jela i želela da zna zbog čega ne želim da jedem. Odgovarao bih joj: „Danas nemam apetit; nešto mi nije najbolje s varenjem.“ Ne bez griže savesti, smišljao sam ove izgovore. Bio sam svestan da lažem, i to svoju majku. Takođe sam znao da bi moj otac i moja majka, ako bi saznali da jedem meso, bili duboko potreseni. To saznanje mi je izjedalo dušu.

Stoga sam rekao sebi: Iako je od suštinske važnosti jesti meso, ali i izvesti „reformu“ ishrane u zemlji, ipak je obmanjivanje i laganje oca i majke gore nego ne jesti meso. Dok su oni živi, dake, ishrana mesom ne dolazi u obzir. Kad ih više ne bude, i kad ostvarim sopstvenu slobodu, ješću meso bez skrivanja, ali dotad ću se uzdržavati.

Ovu odluku saopštio sam prijatelju, i otad se nisam vratio mesu. (AMG, 36)

Prijatelj me je jednom odveo do bordela. Poslao me unutra s neophodnim uputstvima. Sve je bilo unapred sređeno. Račun je već bio plaćen. Ušao sam u čeljusti greha, ali me je Bog, u svojoj beskonačnoj milosti, zaštitio od mene samog. Gotovo da sam oslepeo i ogluveo u ovoj jazbini poroka. Seo sam na krevet, pored žene, ali mi se jezik zavezao. Ona je, prirodno, izgubila strpljenje sa mnom i pokazala mi vrata, uz pogrde i psovke. U taj čas, osetio sam da mi je muškost povređena, želeći da propadnem u zemlju od stida. Ali zahvalan sam Bogu koji me je

izbavio. Prisećam se četiri veoma slična slučaja, u kojima me je izbavila moja prava sreća, nikakav moj napor. S čisto etičkog gledišta, sve ove zgode neizostavno treba smatrati moralnim padovima; jer bilo je telesne žudnje, i bila je jednako dobra kao i sam čin. Ali s uobičajene tačke gledišta, čovek koji je izbaavljen iz fizički počinjenog greha smatra se spasenim. A ja sam bio spašen samo u tom smislu. (AMG, 37)

Budući da znamo da čovek često podleže iskušenju, koliko god da mu se opire, znamo i da Proviđenje često interveniše i spasava ga uprkos njemu samom. Na koji način se sve ovo događa – koliko je čovek slobodan i koliko je stvorenje okolnosti – koliko slobodna volja dolazi do izražaja i kad nastupa sudbina – sve je to zagonетка i ostaće zagonетка. (AMG, 37)

Jedan od razloga mojih nesuglasica sa ženom bilo je, bez sumnje, prisustvo tog mog prijatelja. Bio sam i posvećen i ljubomoran muž, a taj prijatelj potpalio je u meni vatru sumnji u moju ženu. Nikad nisam sumnjao u njegovu iskrenost. I nikad sebi nisam oprostio nasilje za koje sam bio kriv, jer sam često nanosio bol svojoj ženi, lažno prenoseći njegove poruke. Verovatno samo hindu žena može da trpi ovakve tegobe, i upravo zbog toga ženu smatram otelovljenjem tolerancije. (AMG, 38)

Crv sumnje uklonjen je tek kad sam shvatio *ahimsu*,¹ u njenom punom značenju. Video sam slavu *bramaharije*² i shvatio da žena nije muževljeva doživotna robinja, nego njegov drug i saputnik, i ravnopravan partner u svim njegovim radostima i tugama – slobodna da, kao i muž, izabere sopstveni put. Kad god razmišljam o tim mračnim danima sumnji i podozrenja, ispunjava me osećanje gnušanja sopstvene nepromišljenosti i pohotne okrutnosti, i ja žalim za svojom slepom verom u svog prijatelja. (AMG, 38)

Od šeste ili sedme godine, sve do šesnaeste, pohađao sam školu, učio sve moguće stvari, izuzev religije. Mogu da kažem da nisam uspeo da dobijem od učitelja ono što su oni, bez po muke,

¹ Nenasilje, izričito upražnjavanje ljubavi.

² Celibat – život ispunjen samodisciplinom i uzdržavanjem radi viših ciljeva.

moгли da mi daju. A ipak, i dalje sam, tu i tamo, o stvarima učio iz sopstvenog okruženja. Izraz „religija“ koristim u najširem smislu reči, misleći pri tom na samorazumevanje ili znanje o sebi. (AMG, 47)

Ali jedna stvar duboko se usadila u meni – uverenje da je moral osnova stvari, a da je istina suština morala. Istina je postala moj jedini cilj. Počeo je, svakodnevno, da raste u magnitudama, a moja definicija istine takođe je postajala sve šira. (AMG, 50–51)

Nedodirljivost smatram najvećom mrljom hinduizma. Ova ideja nije mi se javila usled gorkih iskustava tokom borbe u Južnoj Africi. Ona nema veze s činjenicom da sam nekad bio agnostik. Podjednako je pogrešno smatrati da sam do svojih gledišta došao proučavanjem hrišćanske verske literature. Ova gledišta potiču, danas se to zna, još iz vremena kad još nisam bio zaljubljen, ni u *Bibliju* ni u sledbenike *Biblije*.

Jedva da sam imao dvanaest godina kad mi se ova ideja ukazala. Strvožder po imenu Uka, nedodirljivi, dolazio je u našu kuću radi čišćenja klozeta. Često sam pitao majku zbog čega nije dobro dodirnuti ga, zbog čega mi je zabranjeno da ga dođirnem. Ako bih slučajno dodirnuo Uka, od mene bi se tražilo da se operem, i premda bih se, prirodno, pokoravao, to nije prolazilo bez očiglednog protesta na račun toga da religija ne odobrava nedodirljivost, da je tako nešto bilo nemoguće. Bio sam veoma savesno i poslušno dete, i sve dok je to bilo dosledno poštovanju roditelja, o ovoj stvari često sam se raspravljao s njima. Majci sam rekao da je bila u potpunoj zabludi, smatrajući fizički kontakt s Ukom nečim grešnim. (MT, II, 47–48)

Prijemni ispit položio sam 1887. godine. (AMG, 52)

Moji roditelji želeli su da, posle mature, nastavim studije na koledžu. Postojao je koledž u Bhavnagaru, ali i u Bombaju, i budući da je onaj prvi bio jeftiniji, odlučio sam da se upišem na tamošnji Samaldas koledž. Međutim, otišavši tamo, shvatio sam da sam potpuno izgubljen. Sve je bilo teško. Nisam uspevao ni da pratim predavanja, a kamoli da se zainteresujem za njih. Problem nije poticao od profesora. Na tom koledžu, pro-

fesore su smatrali prvoklasnim. Ali ja sam bio prilično sirov. Pred kraj prvog semestra vratio sam se kući. (AMG, 52)

Jedan oštrouman i obrazovan braman, stari porodični prijatelj i savetnik... bio nam je u poseti za vreme mog odmora. U razgovoru s mojom majkom i starijim bratom, raspitivao se o mojim studijama. Shvativši da pohađam Samaldas koledž, zapazio je: „Vremena su se promenila... bio bih daleko srećniji da ste ga poslali u Englesku. Moj sin Kevalram kaže da je veoma lako postati advokat. Za tri godine on će se vratiti. Uz to, troškovi neće premašiti četiri-pet hiljada rupija. Razmislite o advokatu koji tek što se vratio iz Engleske. Kakvim životom on živi! Mogao bi da dobije ministarsko mesto, ako ga samo zatraži. Izričito bih vam savetovao da Moandasa pošaljete u Englesku, koliko još ove godine. (AMG, 52–53)

Moja majka bila je više nego zbunjena... Neko joj je rekao da se mladi ljudi prosto izgube u Engleskoj. Neko drugi, opet, rekao joj je da počinju da jedu meso; bilo je onih koji su govorili da mladi ljudi ne mogu bez alkohola. „Šta kažeš na to?“, upitala me je. Odgovorio sam: „Zar nemaš poverenja u mene? Neću da te lažem. Kunem se, neću ni da taknem nijednu od tih stvari. Da ima opasnosti od takvih stvari, pa zar bi me Džošiji pustio?“... Zavetovao sam se da neću okusiti vino, žene i meso. Posle toga, moja majka dala je svoj pristanak. (AMG, 54)

Pre nego što se pojavila prilika za odlazak u London, radi studija, skovao sam tajni plan da ovde dođem kako bih zadovoljio sopstvenu radoznalost u pogledu toga kakav je London. (SDMG, I, 3)

S osamnaest godina pošao sam u Englesku... Sve mi je izgledalo strano – ljudi, njihovi običaji, pa čak i njihovi stanovi. Bio sam potpuni novajlija u pitanju etikecije u Engleskoj, i neprestano na oprezu. Uz to, postojala je i izvesna nelagoda u pogledu mog zavetovanja da ne okusim meso. Čak je i ono što sam mogao da jedem bilo bezukusno i bljutavo. Tako sam se našao između Scile i Haribde. Englesku nisam mogao da podnesem, ali na povratak u Indiju nisam ni pomišljao. Sad kad

sam došao, moram da savladam trogodišnje školovanje, govorio mi je unutrašnji glas. (AMG, 63)

Gazdarica uopšte nije znala šta da mi priprema... Prijatelj (gospodin s kojim sam mesec dana stanovao u Ričmondu) neprestano me je nagovarao da jedem meso, ali ja sam se uvek pozivao na svoj zavet i posle toga prestajao da govorim... Jednog dana, taj prijatelj počeo je da mi čita Bentamovu *Teoriju o koristi*. Uopšte se nisam snašao. Jezik je bio previše težak da bih ga razumeo. Počeo je s izlaganjem. Onda sam rekao: „Molim vas, oprostite. Te apstraktne stvari prevazilaze moje mogućnosti. Priznajem da je neophodno jesti meso. Međutim, ne mogu da prekršim sopstveni zavet. Oko toga ne mogu da se raspravljam.“ (AMG, 64–65)

Pešao bih deset do dvanaest milja svakog dana, odlazio u jeftine restorane i jeo svoju krišku hleba, ali nikad nisam bio zadovoljan. Tokom tih tumananja jednom sam nabasao na vegetarijanski restoran u ulici Faringdon. Sama njegova pojava ispunila me je radošću kakvu dete oseća kad dobije stvar za kojom žudi. Pre nego što sam ušao, zapazio sam knjige na prodaju, izložene u staklenom izlogu pored vrata. Među njima sam ugledao Saltov *Apel za vegetarijanstvo*. Pošto sam je kupio za jedan šiling, produžio sam pravo u salu za ručavanje. Tu sam, prvi put otkako sam došao u Englesku, imao izvrstan ručak. Bog mi je pritekao u pomoć.

Pročitao sam Saltovu knjigu, od korice do korice, i bio zaista oduševljen. Od vremena kad sam pročitao ovu knjigu, mogu da izjavim da sam postao vegetarijanac po sopstvenom izboru. Neka je hvala onom danu kad sam se zakleo pred majkom. Sve vreme sam se uzdržavao od mesa, zarad istine i zaveta koji sam dao, ali sam, u isto vreme, pozeleo da svaki Indus jede meso, i radovao se da jednog dana živim slobodno prirodno, regrutujući i druge za tu stvar. Tako sam napravio izbor u korist vegetarijanstva, čije je širenje, od tog časa, postalo moja misija. (AMG, 66–67)

Entuzijazam preobraćenika za svoju novu religiju veći je od entuzijazma onoga koji je u toj religiji rođen. Vegetarijanstvo je

u ono vreme bilo novi kult u Engleskoj, a isto tako i za mene, zbog toga što sam, kao što smo videli, tamo došao uveren u dobrobit ishrane mesom, a docnije se preobratio u vegetarijanca. Ispunjen neofitskom revnošću prema vegetarijanstvu, odlučio sam da u svom kraju, u Bejsvoteru, osnujem vegetarijanski klub. Pozvao sam ser Edvina Arnolda, koji je tu živio, da bude potpredsednik. Doktor Oldfild, inače urednik „Vegetarijanca“, postao je predsednik. Ja sam postao sekretar. (AMG, 79–80)

Izabran sam u Izvršni komitet vegetarijanskog društva, i nisam propuštao nijedan sastanak, ali sam se uvek osećao kao da mi se jezik vezao... Nije da nikad nisam pokušavao da govorim. Ali nisam znao kako da se izrazim... To snebivanje povlačilo se tokom celog mog boravka u Engleskoj. Čak i kad sam bio u društvu pola tuceta ljudi, ili više, od toga bih ostao bez reči. (AMG, 81–82)

Moram da kažem da, pored toga što me je povremeno izlagala podsmehu, moja urođena stidljivost uopšte nije bila nikakav hendikep. Moja neodlučnost da govorim, koja je jedno vreme bila nepodnošljiva, danas mi predstavlja zadovoljstvo. Najveća korist od toga bilo je to što me je podučila ekonomiji reči. (AMG, 84)

Godine 1890. u Parizu je održana Velika izložba. Čitao sam o detaljnim pripremama, a u isto vreme strasno sam žudeo za tim da vidim Pariz. Stoga sam smatrao da je bolje da spojim dve stvari u jednu i istog časa odem tamo. Posebna atrakcija izložbe bila je Ajfelova kula, izgrađena isključivo od čelika, i gotovo trista metara visoka. Bilo je, razume se, mnogo drugih zanimljivih stvari, ali kula je bila bez premca, utoliko pre što se dotad smatralo da zdanje tolike visine ne može bezbedno da stoji. (AMG, 101)

S izložbe se ne sećam ničeg osim njene veličine i raznolikosti. Imam divno sećanje na Ajfelovu kulu, budući da sam se dva ili tri puta popeo. Na prvoj platformi postojao je restoran, i samo radi zadovoljstva da mogu da kažem da sam ručao na takvoj visini, oprostio sam se od sedam šilinga.

Stare crkve Pariza i dalje su mi u sećanju. Njihova veličanstvenost i njihov spokoj nezaboravni su. Velelepno zdanje Notr Dama i raskošna dekoracija njene unutrašnjosti, uz predivne skulpture, upravo je ono što ne može da se zaboravi. Osećao sam da oni koji su potrošili milione na tako divne katedrale, nisu mogli u srcima da imaju bilo šta osim ljubavi prema Bogu. (AMG, 101)

Moram da kažem nekoliko reči o Ajfelovoj kuli. Ne znam čemu danas služi. Međutim, u ono vreme sam slušao velika omalovažavanja, isto kao i hvale. Sećam se da je Tolstoj bio glavni među onima koji su je omalovažavali. Govorio je da je Ajfelova kula bila spomenik ljudskoj gluposti, ne njegovoj mudrosti. Duvan je, tvrdio je on, bio najgori od svih opojnih sredstava, utoliko pre što je čovek zavisao od njega dolazio u iskušenje da poćini zloćine na koje se pijanica nikad ne bi odvaćio; alkohol ćini da ćovek poludi, ali duvan mu pomraćuje razum, posle ćega gradi kule u vazduhu. Ajfelova kula bila je jedna od tvorevina ćoveka pod ovakvim uticajem. Nema nikakve umetnosti u Ajfelovoj kuli. Ni na kakav naćin ne moće da se kaće da ona doprinosi stvarnoj lepoti izloćbe. Ćovek treba da je osmotri, i to kao novotariju jedinstvenih dimenzija. Bila je to igraćka cele izloćbe. Dokle god smo deca, privlaće nas igraćke, a kula je bila izvrsna demonstracija ćinjenice da smo svi deca koju privlaće trićarije. Mogla bi da se iznese tvrdnja da je to svrha Ajfelove kule. (AMG, 102)

Poloćio sam ispite, a 10. juna 1891. godine primljen sam u Advokatsku komoru, a 11. juna uveden u registar Vrhovnog suda. Dvanaestog juna otplovio sam kući. (AMG, 105)

Moj stariji brat polagao je velike nade u mene. Njegova ćudnja za bogatstvom, titulom i slavom bila je ogromna. Ja sam bio velikog srca, sklon zabludi. Uz njegovu jednostavnu prirodu, to je privlaćilo mnoge njegove prijatelje, i preko njih on je oćekivao da će me uputiti u stvari. Takoće je podrazumevao da treba da se razmahnem, i da, u tom smislu, dopustim da troćkovi domaćinstva postanu viće nego ogromni. Takoće, nije osta-

vio kamen na kamenu, pripremajući teren za moju advokatsku praksu. (AMG, 115)

Međutim, za mene se ispostavilo da je nemoguće da se u Bombaju zadržim duže od četiri ili pet meseci, nemajući prihoda da podmirim sve veće troškove.

Tako sam započeo sopstveni život. Uvideo sam da je život advokata rđava stvar – premnogo glume i premalo znanja. Osetio sam teško breme sopstvene odgovornosti. (AMG, 118)

Razočaran, napustio sam Bombaj i otišao u Rađkot, gde sam otvorio sopstvenu kancelariju. Ovde sam se osećao podnošljivo. Sastavljanje predstavlki i testamenata donosilo mi je, u proseku, 300 rupija mesečno. (AMG, 123)

U međuvremenu, memonska¹ firma iz Porbandara obratila se mom bratu sa sledećom ponudom: „Poslujemo u Južnoj Africi. Naša firma je velika i imamo veliki proces na tamošnjem sudu, naša potraživanja su oko 40.000 rupija. To se povlači već neko vreme. U službu smo uzeli najbolje savetnike i advokate. Ako vašeg brata pošaljete tamo, bio bi nam od koristi, takođe bi i sebi pomogao. On bi mogao našeg savetnika da uputi u stvar bolje nego mi sami. Takođe bi imao privilegiju da vidi jedan novi kutak sveta i napravi nova poznanstva.“ (AMG, 128)

Teško da se tamo odlazilo u svojstvu advokata. Odlazilo se u svojstvu službenika firme. Međutim, želeo sam da nekako odem iz Indije. To je, takođe, bila prilika da vidim novu zemlju i steknem nova iskustva. Takođe sam mogao da šaljem izvesnu svotu bratu i tako pomognem oko troškova za domaćinstvo. Prihvatio sam ponudu bez pogađanja i spremio se da pođem u Južnu Afriku. (AMG, 129)

Kad sam otišao put Južne Afrike, nisam osetio bol zbog rastanka, kao kad sam odlazio u Englesku. Moje majke više nije bilo. Stekao sam izvesno znanje o zagonetnom svetu i putovanjima, a odlazak iz Bombaja u Rađkot nije bio neobična stvar.

Ovog puta samo sam osećao mučninu zbog odvajanja od žene. Rodila nam se još jedna beba od mog povratka iz Engleske. Naša ljubav još nije mogla da se nazove oslobođenom po-

¹ Muslimanska trgovačka zajednica sa zapada Južne Azije.

SADRŽAJ

Put nenasilja	5
Pisma Mahatme Gandija	195